УДК 94(477)“16”(092) Г.Гуляницький:355.1

Пасічник М. С.,

e-mail:kudid.uad@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6689-6303,

д.і.н., проф. кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової справи, Українська академія друкарства, м. Львів

Савчук Г. М.,

e-mail:hryhorlv@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-3640-5774

к.і.н., доц. кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової справи, Українська академія друкарства, м. Львів

ПЕРИПЕТІЇ ДОЛІ ПОЛКОВНИКА ГРИГОРІЯ ГУЛЯНИЦЬКОГО

Анотація. Стаття присвячена постаті видатного українського військового діяча другої половини XVII ст. – Григорія Гуляницького (? – 1675). Хоча більшості це ім'я нічого не говорить, воно все ж заслуговує окремого дослідження. Гуляницький є дійсно колоритною фігурою. Реконструйовано події його біографії на фоні Руїни – одного з трагічних періодів української історії. Цей період став основним для подальшої долі гетьманської держави. Герой статті проявив себе як полководець та політичний лідер. Але він залишався представником свого стану - зем'ян-шляхти, багато з яких за Хмельниччини поклалися, увійшли до козацької старшини, пам'ятаючи своє походження. Борючись із польською знаттю, вони часто самі ставали магнатами в захоплених маєтках. Якщо Богдан Хмельницький за це ще міг покарати, то вже Іван Виговський опирався на таких діячів як ніжинський полковник. «Зоряний час» для Гуляницького – Конотопська битва 1659 року між козацькими та московськими військами. У ній ніжинський полковник і наказний гетьман Григорій Гуляницький відіграв одну із головних ролей. Тут проявилася і його дипломатія, і військовий талант, і лідерські якості, і така рідкісна політична вірність. Перемога гетьмана Івана Виговського у цій битві була перемогою й для Григорія Гуляницького. Подальша його доля менше цікавила дослідників. Поміж всім, Гуляницький міг розділити долю Івана Виговського та Івана Богуна, проте вижив і навіть кидав виклик найсильнішому гетьману Руїни – Петру Дорошенку. У статті висвітлені окремі “темні плями” життя полковника, у тому числі й питання про час і місце його смерті. Автори сподіваються, що читачі оцінять дану спробу біографії одного із заслужених, але неспопуляризованих історичних діячів. Стаття містить посилання на тексти джерел і наукову літературу. Але текст розрахований на найширше коло читачів.

Ключові слова: зем'яни-шляхта, полковник, Конотоп, Ніжинський полк, сердюки.

Pasichnyk M. S.,

e-mail:kudid.uad@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6689-6303,

Doctor of History Sciences, prof. Department of Information, Library and Book Business, Ukrainian Academy of Printing, Lviv

Savchuk H. M.,

e-mail:hryhorlv@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-3640-5774,

PhD., Assoc. Department of Information, Library and Book Business, Ukrainian Academy of Printing, Lviv

FORTUNE'S PERIPETEIAS OF THE COLONEL HRYHORI HULANICKI

Abstract. The article is devoted to the figure of outstanding Ukrainian military representative from the 2nd half of 17th century – Hryhori Hulanicki (? – 1675). For people's majority this name is not well-known, but it's have

a right for special research. Hulanicki is really a presentable person. His biography's events on the Ruin's background, which was one from many tragic period's in the History of Ukraine, are reconstructed. This period became the main for Hetman-state's future. Article's hero demonstrate himself like military and political leader. But he leaved representator of his own social group – zemiany-shlachta, many of them became Cossacs in Chmelnytski-time, but even between Cossac's elite they remembered own origin. Fighting with Polish nobles, they often became magnats in captured manors. Then Bohdan Chmelnytski was able to punish such men, Ivan Vyhovski made this representatives like Nizhyn's colonel his support. «Star time» for Hulanicki is Konotop battle 1659 between Cossacs and Moscovites. Here Nizhyn's colonel and Vice-Hetman Hryhori Hulanicki played one among chief roles. The diplomatic and military talents, leadership and rare political fidelity were demonstrated here. Victory of Hetman Ivan Vyhovski in this battle was a victory for Hryhori Hulanicki too. His future was not so interesting for researchers. Among all, Hulanicki was able to be executed like Ivan Vyhovski or Ivan Bohun, but he survived and even made problems for the most powerful Ruin's Hetman – Petro Doroshenko. Some “dark spots” of colonel's life, especially the problem of his dead-time and dead-place, are illuminated in this article. Authors hope that readers make a good mark for their trying of the outstanding but non-popular in literature historical representative's biography. The article considers references on texts of sources and scientific literature. But the Text is expected for the most large circle of readers.

Key words: zemiany-shlachta, colonel, Konotop, Nizhyn's regiment, serdiuks.

DOI: <https://doi.org/10.36477/2616-8510-2019-16-03>

Постановка проблеми. Чимало діячів в українській історії надовго залишаються для дослідників лише “сподвижниками”, “сортниками” відомих осіб. Найчастіше спостерігаємо такі характеристики щодо оточення Б. Хмельницького, І. Мазепи тощо. Григорію Гуляницькому тут не пощастило двічі: мало того, що його постать розглядали в рамках “оточення”, так ще й стосовно таких неоднозначних постатей, як гетьмани Іван Виговський та Юрій Хмельницький. При цьому на задній план відійшла постать цілком самостійного талановитого полководця, який довгий час відстоював інтереси Гетьманщини, не рвучись сам до булави (до певного моменту).

Виклад основного матеріалу дослідження. Історіографічна оцінка діяльності Г. Гуляницького багато в чому залежала від аналогічної оцінки Івана Виговського. У межах досліджень, присвячених гетьмануванню останнього, спостерігаємо і згадки про ніжинського полковника. У позитивно налаштованих щодо І. Виговського працях цей позитив поширюється і на його соратників, у негативно – відповідно навпаки. Іноді Григорій Гуляницький взагалі не згадується, іноді замість нього згадується його родич (скоріш за все, брат) Стефан Гуляницький¹ – полковник найманого війська на службі І. Виговського, ще у деяких працях, посилаючись на частину джерел, його помилково називають Іваном Гуляницьким². У працях енциклопедичного характеру також відображається двоїстість оцінки. Так, у “Енциклопедії українознавства” читаємо:

“Гуляницький Григорій, ніжинський полк. (1656-59), з волинської шляхти; брав участь у ліквідації повстання Барабаша й Пушкаря (1657) та у війні Виговського з Москвою, зокрема визначився обороною Конотопу 1659; після поразки Виговського усунутий від полковництва. 1663 учасник походу Тетері на Лівобережжя, 1664 за інтригами Тетері деякий час був ув'язнений поляками у тюрмі в Марієнбурзі.”³

Натомість “Радянська енциклопедія історії України” уточнює:

“... Належав до старшинсько-шляхет. угруповання, очолюваного І.Виговським, яке після смерті Б.Хмельницького намагалося відірвати Україну від Росії і відновити на Україні польс.-шляхет. панування... В 1660 Г., С. Богданович-Зарудний і Г. Лісницький підбили Ю. Хмельницького зрадити Росію і умовили підписати Слободищенський трактат 1660, за яким Україна перетворювалася на провінцію шляхет. Польщі. Під час загартницького походу 1663-64 польс. короля Яна II Казимира на Лівобережну Україну загін, очолюваний Г., зазнав поразки від рос.-укр. військ. Звинувачений правобережним гетьманом П. Тетерею в зраді, Г. 1664 був ув'язнений польс.-шляхет. урядом у Мальборзьку фортецю. В 1667 Г. звільнено з ув'язнення. Дальша доля невідома.”⁴

Крім помітної політичної спрямованості наведених свідчень, зауважимо ще один момент: в обох випадках не згадується доля Г. Гуляницького у 1670-х рр., коли він впритул наблизився до гетьманської булави. І якщо подібне упущення в “Енциклопедії Українознавства” ще можна пояснити недоступністю емігрантському середовищу джерел, що залишилися в Україні, то посилання на невідомість подальшої долі

в радянському виданні виглядає дивним. Адже документи про цей період діяльності нашого героя можна знайти в 12-му томі “Актів, относящихся к истории Южной и Западной России”, цілком доступному для радянських дослідників. При цьому лише відносно недавно ці акти було введено в активний науковий обіг і діяльність Гуляницького в означений період стала висвітлюватися в історичній літературі⁵. Якщо ж говорити про спеціальні дослідження, присвячені постаті Г. Гуляницького, то можна навести науково-популярну розвідку харківського історика Володимира Маслійчука “Гуляка Григорій Гуляницький, герой Конотопа”. Присвячена 350-річчю Конотопської битви, ця стаття популяризує історичну постать її героя як полководця і політика⁶.

Сам Григорій Гуляницький походив з волинської шляхетської родини Гуляницьких (чи Гуляльницьких) гербу Остоя, що вперше згадується 1516 р. Своє прізвище вони отримали від родинного села Гуляники (Гуляльники), приписаного до Луцького замку⁷. Дослідниця української шляхти Н. Яковенко відносить родину волинських зем'ян-шляхтичів Гуляницьких до так званих “панів над собою” (panowie sobie). За тарифом подимного 1629 р. шестеро Гуляницьких платило податок із 7 димів – найімовірніше, з власних садиб-дворів. Тож часто самі представники роду вступали в сутички між собою при визначенні межі власних володінь чи при захопленні худоби один в одного тощо. Мізерне землеволодіння штовхало таку шляхту до пошуку служби на князівських і великопанських дворах або в судово-адміністративному апараті (як урядники, возні, канцеляристи, адвокати тощо). У побуті представники такої шляхти мало відрізнялися від звичайних селян. Зберігся опис повсякденного одягу одного з Гуляницьких: червоний ярмак з дешевого сукна та зелений жупан з бавовняної тканини (каразії), підперезувався поясом із червоного оксамиту, на голові мав лисячий шлик із червоним верхом, а при боці, як і годиться шляхтичу, – шаблю. У такому вигляді він виїжджав виконувати свої функції возного – фактично, судового виконавця⁸. Подібна доля могла чекати й самого Григорія Гуляницького, про що свідчить, зокрема, наявність у його бібліотеці Литовського Статуту віленського видання 1588 р.⁹ Однак події Хмельниччини кардинально змінили долю дрібного шляхтича.

Де і коли народився Григорій Гуляницький – точно не відомо. В україномовній Вікіпедії наводяться дані, що майбутній полковник народився в м. Корсунь (нині м. Корсунь-Шевченківський Черкаської області)¹⁰. Можливо, це пов'язано з інформацією, що у 1653 р. Гуляницький спричинився до відновлення Корсунського Свято-Онуфріївського монастиря. Однак цілком можливо, що справжнім місцем народження даного діяча була рідна для всіх Гуляницьких Волинь і лише в момент Хмельниччини він опинився в Центральному Подніпров'ї (як, скажімо, рід Виговських з Овруччини). Як і багато інших представників православної шляхти, чимало Гуляницьких підтримали повстання Богдана Хмельницького. Крім самого Григорія, у лавах козацтва згадується ще й Стефан Гуляницький (ймовірно, брат). У 1649 р. і 1654 р. Григорій Гуляницький їздив у посольстві від Богдана Хмельницького до Москви. Між тим, у 1652-1653 рр. у стосунку Б. Хмельницького до Г. Гуляницького спостерігається певна немилість. Можемо припустити, що вона була пов'язана з тим, що Г. Гуляницький, як і багато тогочасних старшин, використав визвольну війну для особистого збагачення, захоплюючи маєтності, що раніше належали польській шляхті і магнатам. Про покращення його майнового становища непрямо свідчить факт, що саме за кошти Гуляницького було відновлено Корсунський Свято-Онуфріївський монастир, чого не міг би дозволити собі дрібний шляхтич до Хмельниччини. Гетьман ж небезпідставно вважав таке збагачення старшин небезпечним для своєї влади та власних династичних планів. Але така немилість не тривала довго. У 1656 р. Г. Гуляницький здобув посаду ніжинського полковника. Це була неабияка посада — Ніжинський полк у ті часи адміністрував величезну територію від Стародуба (нині Брянська область, Росія) і Глухова (нині Сумщина) до Носівки (нині райцентр на Чернігівщині). Після смерті Б. Хмельницького Григорій Гуляницький активно підтримував політику Івана Виговського, котрий восени 1657 р. усунув з гетьманства Ю. Хмельницького. Політика Московської держави, що підтримувала опозицію до Виговського, викликала незадоволення у керівника прикордонного Ніжинського полку. У жовтні 1658 р., вислухавши розповідь російських послів про підписаний шведами мир із Москвою, ніжинський полковник Григорій Гуляницький вилаявся й заявив: *“король шведів ніколи згоди з царем не учинить, а буде з нами у згоді”*. Гуляницький брав участь у придушенні антигетьманського заклоту полтавського полковника Мартина Пушкаря і у складанні Гадяцьких пунктів про створення нової Речі Посполитої трьох народів, де українці мали увійти в союзну державу як рівне полякам і литовцям Велике князівство Руське.

Як самостійний полководець Г. Гуляницький вперше активно проявив себе у бойових діях проти повстанців, очолених М. Пушкарем і запорізьким кошовим Я. Барабашем. Останні 25 січня 1658 р. завдали поразки найманим полкам гетьмана під командуванням Івана Сербина. Тоді для протидії повсталім

об'єдналися полки Ніжинський (полковник Г. Гуляницький), Лубенський (П. Швець), Чернігівський (О. Селичихей), Прилуцький (П. Дорошенко) і Миргородський (Г. Лісницький). Очолив це об'єднання сам Гуляницький. Військо Пушкаря складалося з “усіх охотників до війни”: колишніх броварів, пастухів, наймитів тощо; озброєні вони були рогатинами, косами, киями, за що отримали назву “дейнеки”. До цього абияк озброєного, але чисельного війська приєднався Полтавський полк і загін запорізьких козаків з Я. Барабашем. Ця армія рушила проти Гуляницького на Миргород. Однак Г. Гуляницький ухилився від битви, відступивши у Лубни. Запорожці трактували такий хід як боязнь Гуляницького вступати з ними у відкритий бій, пізніше Д. Яворницький вказував на боязнь полковника, що його власні війська перейдуть на сторону Пушкаря¹¹. Однак подальші події вказують, що Григорій Гуляницький не був схильним до боязні, натомість завжди намагався уникнути непотрібних жертв. Слід пам'ятати, що на цій фазі повстання сам І. Виговський ще намагався покінчити з ним мирними методами. Від Лубен Гуляницький знову відступив до Лохвиці, Пушкар слідував за ним, але, не змігши нав'язати бій і завдати серйозної шкоди, відступив на Глинські та назад до Полтави. Таким чином, Гуляницькому вдалося запобігти поширенню повстання і водночас зберегти військо, що робить його переможцем у даній кампанії. У подальшому гетьман І. Виговський, втративши надію мирно вирішити питання з повстанцями, перейшов до активних дій і 1 червня 1658 р. розбив війська Пушкаря і Барабаша під Полтавою. 7 червня загинув Мартин Пушкар, 14 серпня схоплений Яків Барабаш, який на слідстві вказав на допомогу повсталим від московського уряду. Тож І. Виговський остаточно пориває з Московським царством і 6 вересня 1658 р. укладає договір з королем Речі Посполитої у Гадячі.

Величезне московське військо тим часом стояло поруч Ніжинського полку. На самому кордоні (на північному сході від Путивля — тоді висунутого на південь форпосту Московської держави) за сприяння російської влади збирали охочих повоювати із гетьманом “свавільники” — колишнє оточення Мартин Пушкаря на чолі з Іваном Донцем. Останнього Г. Гуляницький намагався листом переконати відійти від московського війська і приєднатися до гетьманських сил:

“Дивуємося тому не помалу, що ваша милість, уродився з нами разом вольним народом і скармився разом в Малій Русі, вітчизні нашій, та проливаючи чималу кров свою за вольність всього війська запорізького, тепер самі добровільно в неволю піддаєтеся і з нами, братією своєю, з якими разом хліб їли і проти всякого ворога стояли, війну ведете і на своїх же кровних ближніх наступаєте. Розсудіть, чи є те добро чините? А на милість Божу просимо і нагадуємо, щоб ви опам'ятались і до нас, всього війська запорізького, приступили, щоб душевною і тілесною ворог не тішився, а ми сумлінням нашим зобов'язуємося і на душу беремо, обіцяємося, що волосина з голови жодному не спаде, і вічно все, що ви чинили, буде забуто, і по панові гетьманові нашому теж обіцяємо, що не тільки мститися не буде, але і всякому, до нас, що всьому війську запорізькому звернувся, ласку особливу покаже”¹².

Підписавши у вересні 1658 року Гадяцьку угоду, Іван Виговський вирушив до Чигирина, зосередившись на проблемі вибиття з Києва московської залоги та її прихильників і ратифікації Гадяцьких угод. На тривожному кордоні залишився ніжинський полковник Гуляницький. Восени 1658 р. загони Гуляницького розбили військо Івана Донця, яке вторгнулося в Україну. У відповідь російські війська почали військові дії проти Гуляницького.

Своє занепокоєння військовою ситуацією Григорій Гуляницький описав у листах до свого заступника Григорія Кобилецького: *“Москва наступає безбожна із свавільниками, де нікому не норовять, все вогнем та мечем розоряють, церкви Божі палять та монастирі, священників та ченців й черниць без всякого милосердя вбивають, а понад те над паніями добрими, дівками та дівицями гвалт чинять, груди ріжуть й малим дітям не спускають, очі вилупляють й гірше за поган”*, — пише наказний гетьман 31 жовтня (10 листопада нового стилю) 1658 року. Через півроку після цього листа у травні 1659 р. московські війська взяли Борзну (нині райцентр на Чернігівщині) — те, що місто спалили, було не новиною для тих часів, натомість українців шокував московський метод брати в заручники родини усіх політичних і військових діячів, щоб потім їх шантажувати. *“Піймали людей в неволю над звичай християнські”*, *“що й самі бусурмани у вічну неволю людей не беруть, а дозволяють викупляти”* як пізніше писали козаки командувачу російського війська князю Трубецькому. А мешканці міста Короп (нині райцентр Чернігівської області) ще у 1662 р. відшукували своїх взятих у полон 1659 р. дітей. Тому місцеве населення підтримало Гуляницького. У січні 1659 р. глухівські козаки вирізали московську залогу й дали знати про те полковнику. Натомість царські війська взимку-навесні 1659 р. *“розорили, випалили й висікли”* п'ять українських прикордонних міст.

Григорій Гуляницький на чолі кількатисячного загону намагався завадити ворожим військам під командуванням воєводи Ромодановського. Крім власного полку, його підтримували полковники Цицюра і Скоробагатько. Козаки поступалися ворогу кількістю, тому оборонялися спочатку у фортеці Варва. Після тритижневої облоги у ніч з 1 на 2 грудня 1658 р., з'єднавшись з татарами війська Гуляницького завдали поразки Ромодановському. 26 березня вже значно більша московська армія під проводом князя Трубецького рушила на Україну¹³. Переважаючі сили противника змусили ніжинського полковника зачинитися за стінами прикордонної фортеці Конотоп. Щодо земель, на яких постала фортеця, були якісь претензії зі сторони російського боярина з Путивля Никифора Яцина. Суперечки з Яциним та його численною ріднею складають окрему сторінку історії Конотопа, і цей конфлікт з російським боярством спалахнув із новою силою на початку 1657 р. Очевидно, така ворожнеча й вплинула на те, що населення Конотопу та округи підтримало дії загону наказного гетьмана Гуляницького, що складався з Чернігівського і Ніжинського полків (4 тис. козаків) та 500 татар. До всього, восени 1658 року Конотоп був пограбований військом білгородського воєводи Григорія Ромодановського. У переказі одного з літописів Миколою Маркевичем це виглядало так: *“Коли Ромодановського зустріла процесія від громадян міста, він помолився і перехрестився перед ними по-християнськи, але пограбував місто і його мешканців по-татарськи, сказавши “винуватого Бог знайде, а війська треба потішити і нагородити за труди, в поході понесені”*¹⁴.

У квітні 1659 р. після боїв під Лохвицею і Варвою загін Г. Гуляницького відтіснений до Конотопу, де й зачинилися у фортеці, яку оточили основні сили російського війська. Армія, яка закрила Гуляницького в Конотопі, була величезною — історики називають цифру близько 100 тисяч. Основу московської кінноти складали елітні дворянські підрозділи, піхоти — московські стрільці. Крім того, у московському війську були й регулярні наймані полки драгун та рейтар. Це все доповнювалося потужною артилерією¹⁵. Та болотистий рельєф не давав цій величезній потугі розвернутися на всю силу. Конотоп прикував основні російські сили, не даючи змоги рухатися до Києва, на допомогу обложеному військами Виговського воєводи Шереметьєву. Почавши облогу 20 квітня (30 квітня за новим стилем), після чергового невдалого наступу, російські війська почали зводити шанці та підступати до міста з настилами. Обложені ж кричали, що “сіли насмерть й города не здадуть”. Інтенсивний обстріл міста, хоча й заподіяв значну шкоду, однак не був критичним, тому що важкі облогові гармати не можна було доставити через болотисту місцевість. Зведені облягаючими шанці не давали користі — козаки нищили їх під час вилазок, використовуючи той ґрунт для укріплення валів фортеці. Трубецькой відійшов від міста на десять кілометрів, розташувавшись в урочищі Таборище, розтягнувши військо між табором та лінією наступу. Два місяці — з кінця квітня до кінця червня 1659 р. — тривала оборона Конотопу. За цей час Виговський зміг зібрати належне військо (30-40 тис. козаків і кілька тисяч поляків), забезпечити підтримку кримського хана (30 тис. кінноти) й виступити на допомогу обложеним.

Інформація, яку московські військові діставали у перекинчиків і полонених, досить яскраво змальовує ситуацію в місті. У червні в Конотопі було мало хлібних запасів, обложені почали їсти коней, стояла спека й духота. Існувала загроза зради, підсилена московськими шпигунами, тому козаки вимагали, щоб конотопські міщани не сходилися в гурти більше трьох чоловік. Однак у Гуляницького були і власні шпигуни в таборі Трубецького. Московський служилий Лучко Климовський, який перекинувся до козаків, добре знав порядки московського війська й своїми порадами допомагав обороняти місто. Ще важливою була інформація, що обложеним слід протриматися до свята Петра й Павла (2 липня за старим, 12 липня за новим стилем). Виговський планував прибути не пізніше цього дня.

На третій місяць облоги стан війська Григорія Гуляницького в Конотопі був лихим. У місті залишився тільки один колодязь, води бракувало. *“Тільки сам Творець Христос Избавитель наш многомилостивий бачить те наше бажання, що ми всіма силами стоїмо за вольність Війська Запорозького”*, — писав Г. Гуляницький в листах. За пізнішими згадками, у Гуляницького залишилося лише півтори тисячі козаків з чотирьох. 24 червня (4 липня н. с.) військо Виговського наблизилося до Конотопу, татари сховалися у засідку. Виговський з невеликим загonom виманив московську кінноту на чолі із князем Семеном Пожарським до свого табору. 29 червня (9 липня н. с.) умілим маневром козаки на чолі з братом Григорія, полковником найманого війська Стефаном Гуляницьким (він прибув у військо Виговського) ударили з тилу, захопивши міст й загативши річку Соснівку. Пожарський потрапив у болотяну пастку, втекти з якої, за виразом козацького літописця Самійла Величка, “міг тільки той, хто мав крилатих коней”. Кінноту було вирубано і потоплено. Трубецькой, почувши про розгром кавалерії, відкликав війська від Конотопу й почав відступати. І тоді знову настав зоряний час Г. Гуляницького. Він зібрав рештки свого війська, і обложені з

Конотопа на чолі з полковником ударили в тил Трубецького, захопивши гармати. 30 червня (10 липня н. с.), полковник Г. Гуляницький із залишками війська зустрів І. Виговського¹⁶.

Але вже через чотири місяці після Конотопа були ухвалені нові Переяславські статті щодо підкорення гетьманської України Московській державі. Новий гетьман Юрій Хмельницький повернув владу своєму роду, усунувши І. Виговського. Однією з умов московського уряду була й та, щоб заборонити найближчому оточенню Івана Виговського (щонайперше “Тришке Гуляницькому”) займати будь які посади у козацькому війську. Більше того, захопивши наприкінці 1658 р. Чигирин запорожці, що підтримували Ю. Хмельницького, вбили тут полковника найманого війська Стефана Гуляницького – ймовірно, брата Григорія¹⁷.

Але через рік Григорій Гуляницький повертається до активного політичного життя. Уже восени 1660 р. – після поразки козацько-московського війська під Чудновим і нової угоди з Річчю Посполитою він знову став наближеним до гетьманського двору, керував кількома походами військ Юрія Хмельницького. У 1662-1664 рр. Г. Гуляницький очолював Корсунський полк. Після обрання 1663 р. на гетьманство Павла Тетері Гуляницького відрядили до Варшави, щоб король Речі Посполитої затвердив цей акт. Польський історик Веспасіан Коховський зазначає, що корсунський полковник переконував короля та Сенат послати військо на чолі з королем для походу на Лівобережну Україну, щоб схилити тамтешнє козацтво до Речі Посполитої. І “цими промовами він зумів зачепити короля за серце”. Однак похід 1663-1664 рр. зазнав фіаско. За підозрами у підготовці повстання проти польської корони були страчені колишній гетьман Іван Виговський, полковники І. Богун і Г. Лісницький. Григорій Гуляницький разом із постриженим в ченці колишнім гетьманом Гедеоном (Юрієм) Хмельницьким та київським митрополитом Йосифом Нелюбовичем-Тукальським був схоплений і ув’язнений польським урядом у прусській фортеці Марієнбург (Мальборк).

На вимогу гетьмана Петра Дорошенка ув’язнених звільнили у 1667 р. Їх доля склалася по-різному. Ю. Хмельницький невдовзі потрапив у татарський (згодом турецький) полон. Митрополит Нелюбович-Тукальський залишився при дворі П. Дорошенка у Чигирині аж до смерті у 1675 р. Що стосується нашого героя, то певний час він, очевидно, служив у Дорошенка, однак не сприйняв його орієнтацію на Туреччину, дотримуючись вже традиційної для нього пропольської орієнтації. У 1669-1674 рр. пропольським кандидатом на гетьманство був уманський полковник Михайло Ханенко, тож цілком можливо його підтримав і Г. Гуляницький. Принаймні про це свідчить факт, що 1675 року, після походу М. Ханенка на Лівобережжя, саме Г. Гуляницький розглядався польським урядом як керівник Білоцерківського та Київського полків і претендент на гетьманство. Йому було надано староство носовське і значні кошти, що дозволяли Гуляницькому переманювати сердюків (найманих піхотинців) у Дорошенка. Ось як пишуть про це московські послі: “...привез з собою сукна и кто придет к нему серденят, дает кофтаны и штаны и шапки; и то де уведав, многие и с сей стороны к нему Гуляницкому пошли и от Дорошенка идут”¹⁸. Тобто, новий кандидат в гетьмани залучав найманців як з Право- так із Лівобережжя. При цьому він не боровся проти самого П. Дорошенка, як на це розраховували поляки. З невеликим півторатисячним військом Гуляницький протидівав татарським загонам на Правобережній Україні й опирався військам лівобережного гетьмана Івана Самойловича. Наприкінці літа 1675 р. він вирушив від містечка Трипілья (нині село Обухівського району Київської області) до Білої Церкви – основної польської фортеці на Правобережжі.

Подальші дані про цього полководця губляться. Припускають, Григорій Гуляницький загинув чи був розстріляний як заколотник десь у районі Білої Церкви. В довідниках та енциклопедіях ми натрапляємо на різні дати та обставини смерті. Частіше, посилаючись на записи про носовське староство, смерть Г. Гуляницького відносять до 1679 р.¹⁹. При цьому вказується, що він був розстріляний поляками за самоуправство і спробу захопити Білу Церкву. Це й викликає певні сумніви. Відомо, що з кінця 1675 р. до 1679 р. польським кандидатом на правобережне гетьманство виступає Остафій Гоголь. Чи можливо, що як можливу протидію при ньому утримували в ув’язненні Г. Гуляницького? Чи його розстріляли (або вбили) ще влітку-восени 1675 р.? Ймовірнішим виглядає останнє, оскільки: а) досвід 1664 р. показує, що в подібних випадках польський військовий суд діяв швидко і рішуче; б) немає жодних згадок про долю Г. Гуляницького у 1675-1679 рр. – а утримання такого важливого в’язня не могло залишитися непомітним; в) той же О. Гоголь не потерпів би при собі існування небезпечного і популярного в козацьких колах суперника.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Григорій Гуляницький попри притаманні йому, як і більшості старшин-шляхтичів з оточення Б. Хмельницького, недоліки (потяг до особистої наживи та олігархічної форми правління) мав багато якостей, що вигідно виділяють його в середовищі українських політичних діячів періоду Руїни. Аж до останнього він не виявляв власних гетьманських амбіцій, вірно служачи Б. Хмельницькому, І. Виговському, Ю. Хмельницькому і, на перших

порах, П. Дорошенку. Навіть отримавши з польської сторони пропозицію гетьманства, замість того щоб проявити свою лояльність щодо Речі Посполитої, Г. Гуляницький робить дії, більш корисні П. Дорошенку ніж собі як кандидату в гетьмани. Очевидно, справи Війська Запорізького він ставив вище власних інтересів. Поділяючи, від часів гетьманування І. Виговського, пропольську орієнтацію, залишався вірним їй попри ув'язнення 1664-1667 рр. практично до кінця, сподіваючись з допомогою Речі Посполитої відродити цілісну козацьку державу. Нарешті, в розгромі повстання Пушкаря й Барабаша та Конотопській кампанії проявив себе чи не найкращим полководцем даного періоду, що визнавали навіть противники. Тож час вивести цю постать із тіні забуття на чільне місце у висвітленні історії Руїни.

ЛІТЕРАТУРА

- ¹ Яворницький Д. І. Історія запорзьких козаків [Текст]: У 3 т. / Д.І.Яворницький – К.: Наук. думка, 1990. – Т.2. – С.530.
- ² Пасічник М. Гетьман України Іван Виговський [Текст] / М.Пасічник. – Львів, 2006. – С.147.
- ³ Енциклопедія Українознавства [Текст]: Перевидання в Україні. – Львів: НТШ, 1993. – Т.2. – С.459.
- ⁴ Радянська енциклопедія історії України [Текст]. – К.: Головна редакція УРЕ, 1969. – Т.1. Абазин – державець. – С.489.
- ⁵ Сокирко О. Лицарі другого сорту. Наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669-1726 рр. [Текст]: Наукове видання / О.Сокирко. – К.: Темпора, 2006. – С.209, 216.
- ⁶ Маслійчук В. Гуляка Григорій Гуляницький, герой Конотопа [Текст] / В. Маслійчук // http://www.bbc.co.uk/ukrainian/indepth/story/2009/07/090710_konotop_gulyanytsky_sp.shtml.
- ⁷ Литовська метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року [Текст]. Підготував В. Кравченко / НТШ в Америці, НТШ в Україні (Серія: Архівні джерела т. 7), Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К., 2005. – С.148.
- ⁸ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна [Текст]. Видання друге, переглянуте і виправлене / Н. Яковенко. – К.: Критика, 2008. – С.256-257.
- ⁹ Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. [Текст] / Н. Яковенко. – К.: Критика, 202. – С.102.
- ¹⁰ http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%83%D0%BB%D1%8F%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B9 [Електронний ресурс].
- ¹¹ Яворницький Д. І. Історія запорзьких козаків. – Т.2. – С.213.
- ¹² Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (далі – АЮЗР), 1658-1659 [Текст]. – СПб.: Тип. А. Катанского и К., 1892. – Т.15. – С.406. Цит. за: Сергійчук В. Переяславська рада – трагедія України і програш Європи. Державницький чин Івана Виговського [Текст] / В. Сергійчук//http://ukrlife.org/main/evshan/s1654_6.htm
- ¹³ Пасічник М. Гетьман Іван Виговський. – С.147-149.
- ¹⁴ Цит. за: Маслійчук В. Гуляка Григорій Гуляницький...
- ¹⁵ Пасічник М. Гетьман Іван Виговський. – С.157.
- ¹⁶ Маслійчук В. Гуляка Григорій Гуляницький...
- ¹⁷ Яворницький Д. І. Історія запорзьких козаків. – Т.2. – С.234.
- ¹⁸ АЮЗР, 1675-1676 [Текст]. – СПб.: Тип. Праца, 1879. – Т.12. – С.217. Цит. за: Сокирко О. Лицарі другого сорту. – С.209, 216.
- ¹⁹ Крім Вікіпедії див. також: http://www.ruina.com.ua/григорій_гуляницький/ [Електронний ресурс].